

Kollektiva ekologiska självmord

Farorna med miljöförstöring diskuteras ständigt: befolkningstillväxt, global uppvärmning, överfiske mm. Vissa, ofta ekonomer, ifrågasätter om det egentligen finns några större problem och menar att marknadssignaler som relativprisförändringar och teknologiskt framåtskridande hur som helst kommer att lösa eventuella problem. Andra hävdar att dagens miljöproblem är stora och akuta och innebär allvarliga utmaningar för det moderna samhället och vår resurskrävande livsstil.

Jared Diamond menar att problemen är högst reella. Han grundar detta på att det historiskt finns samhällen som gått under i kollektiva ekologiska självmord. Människan förändrar hela tiden sin omgivande miljö och i vissa fall har detta lett till så stora ekologiska problem att samhällen och kulturer har kollapsat – mayaindianerna som reste de fascinerande statyerna på Påskön och vikingarna som koloniserade Grönland. Klimatvariationer har ibland gjort sitt till, liksom även andra faktorer, men självförvållade miljöproblem är i samtliga fall en bidragande faktor till samhällenas kollaps. Det finns emellertid även exempel på samhällen som uppmärksammat och framgångsrikt åtgärdat sina miljöproblem innan de blivit allvarliga nog att hota hela samhällets existens. *Collapse* antar formen av ett antal fallstudier av ekologiska katastrofer och framgångssagor och diskuterar vad vi idag kan lära oss av dessa.

Diamonds breda kunskap inom en mängd olika vetenskapliga områden är imponerande; t ex när han målar upp den fantasieggande rekonstruktionen av Påsköns kollaps med hjälp av insikter

från bland annat paleontologi, botanik och arkeologi. Ett omfattande överutnyttjande av skogen ledde till att ön efter ett antal århundraden var helt trädlös. Utan träd fanns inte längre något material att göra kanoter av, vilket ledde till en kraftig minskning av fiskfångsten. Dessutom kom vind och vatten att få fritt spelrum på den kalhuggna ön och en omfattande erosion försämrade de redan magra skördarna. Resultatet blev omfattande svält. Påsköns klaner gick från att resa de berömda stenhuvudena till att tävla om, inte att resa den största, utan att välta ned de andras. Det var inte längre möjligt att lämna ön eftersom det inte längre gick att tillverka kanoter. Människorna på Påskön hade strandsatt sig själva på en ö med otillräckligt med mat och deras samhälle förföll till militärstyre, inbördeskrig och kannibalism.

Andra samhällen lyckades bättre. I Japan uppmärksammades på 1600-talet att den omfattande skogsavverkningen var ett problem och shogunen utfärdade strikta lagar för att begränsa avverkningarna och öka nyplanteringen av skog. Resultatet av denna framgångsrika politik är att det tätbefolkade Japan idag till 80 procent är täckt av skog.

Diamond presenterar även moderna exempel på miljöproblem. Avgjort mest intressant (och skrämmande) av dessa är hans redogörelse för folkmordet i Rwanda 1994, som bygger på en överbefolkningstes à la Malthus som, när befolkningstrycket blev alltför hårt, till slut tog sig uttryck i en påtvingad befolkningsminskning. Diamond menar att det inte var så enkelt att en etnisk grupp dödade en annan. Den extrema befolkningstätheten gjorde att i princip allt land togs i anspråk för jordbruk, vilket ledde till omfattande erosion och jordförstöring. Matproduktionen klarade inte av att hålla jämna steg med befolkningsökningen och resultatet blev omfattande hunger, konflikter och desperation som

BOKANMÄLAN

Collapse: How Societies Choose to Fail or Survive. Jared Diamond, Penguin, London, 2005, 575 s, ISBN: 0713992867.

bidrog till folkmordet 1994, där en tiondel av landets befolkning mördades på ett fåtal veckor.

De ofta gripande rekonstruktionerna av samhällen som dömt sig själva till undergång är mycket uttömmande och gedigna. Däremot brister det en del i de teoretiska resonemangen där Diamond söker ge förklaringar till varför människor kan bete sig så till synes dåraktigt att de förstör sin egen miljö. Här hade det varit av värde om Diamond hade utökat och fördjupat resonemangen. I en bok på 600 sidor ägnar han bara 20 åt att diskutera den i sammanhanget så viktiga frågan varför människor kan förstöra miljön så till den milda grad att hela deras tillvaro hotas.

Diamond kastar fram en hel kaskad av olika förklaringar, varav tyvärr ingen diskuteras särdeles djupt. Många av förklaringarna känns igen från nationalekonomi och psykologi. Människors kognitiva begränsningar gör det exempelvis svårt att uppmärksamma långsamma förändringar, så som att klimatet långsamt blir torrare. Här är det förstas intressant att dra en parallell till dagens diskussion om växthuseffekten och hur man egentligen ska tolka temperaturdata. Om man med de data som finns idag inte alltid är överens om det är normala variationer eller någonting unikt vi upplever, kan man tänka sig vilka problem mayaindianerna hade att förstå att klimatet sakteligen blev allt torrare.

Nationalekonomiska teorier såsom allmänningar, särintressen och externaliteter är andra förklaringar som presenteras. Kraftigt subventionerade fiskare fiskar ut Europas fiskevatten och drar därmed undan basen för sin egen födkrok, företag arrenderar regnskog som de sedan helt kallar för med följden att matjordstäckets spolas bort och gruvbolog lämnar gruvavfall varifrån tungmetaller lakas ur i årtal efter att gruvverksamheten är nedlagd.

Många av resonemangen är nationalekonomisk standardteori, men vissa framstår som mer ovanliga. Bland annat har Diamond en tes om betydelsen av att samhällets elit inte isolerar sig från det resterande samhället och dess miljöproblem. När man i den inledande mikrokursen diskuterar externaliteter reser man ofta inte frågan om fabriken ägare och/eller direktörer bodde nedströms floden. Diamond menar att den höga miljömedvetenheten i Nederländerna kan förklaras med att så många nederländerare bor under havsytan, rika och fattiga sida vid sida. Tanken om elitens närhet till folket är intressant, men övertygar inte. Ta förslagsvis Påskön, en ö stor som en bråkdel av Nederländerna, där till slut all skog var nedhuggen, människor åt varandra i brist på protein och den lokala eliten störtades i militärkupper. Eller varför inte Grönland, en liten europeisk koloni på några tusen människor som slutligen helt kom att dö ut. Möjligen var eliten de sista att dö, men dog gjorde de likafullt. Att eliten själv drabbas av sina beslut verkar inte räcka för att rädda ett samhälle från ekologisk kollaps.

En annan idé som Diamond pläderar för är hur viktig den kulturella identiteten är för hur olika samhällen handskas med sina miljöproblem. Vikingaättlingarna på Grönland såg sig som en kultur där redskap görs av järn, där man föder upp boskap och även, mycket förvånande, en kultur som inte äter fisk. Men nu fanns det inte något järn på Grönland, det var svårt att föda upp boskap i det karga klimatet och havet var fullt av fisk. Inuiterna däremot använde ben till sina redskap och levde av att fiska och jaga vilda djur. I slutändan var det också inuiterna som kom att vara ensamma kvar på Grönland i ett par hundra år innan européer återigen bosatte sig på ön.

Ett exempel på ett samhälle som idag ifrågasätter sin kulturella identitet är Australien, som enligt Diamond kan bli

det första moderna samhället som frivilligt ger upp mycket av sitt jordbruk innan de ekologiska problemen blir alltför stora. Får lämpar sig kanske bättre i det regniga England än i det nederbördsfattiga Australien. Kanske är det bättre att föda upp känguruer som är anpassade till det torra australiensiska klimatet och överge de vattenkrävande bomullsodlingarna.

Återigen, som i sin tidigare bok *Vete, vapen och virus*, visar Diamond att geografin spelar roll. Det är ingen slump att de samhällen som kollapsat geografiskt legat på platser med exempelvis tunt matjordstäckte, låg nederbörd och/eller kallt klimat. De moderna jämförelserna gör mig dock mer betänksam. För att visa att miljöproblemen är värda att ta på allvar visar Diamond två kartor; en över länderna med de största politiska problemen och en över länderna med de största miljöproblemen. Dessa två överensstämmer helt. Påståendet att länderna med de mest allvarliga miljöproblemen kommit att bli världens allvarligaste politiska oroshärdar är intressant, men dessvärre varken motiverar eller diskuterar Diamond detta utöver att hävda att så är fallet. Här hade onекligen mer substans i resonemanget varit

på sin plats, för det är ju just detta som är den centrala tesen i *Collapse* – att miljöproblem riskerar att leda till samhällens undergång.

Jared Diamond har skrivit en intressant och fascinerande bok om ett viktigt ämne. Hans tes att miljöproblemen bör tas på allvar och att det går att förstöra miljön till den grad att hela samhället riskerar att störtas över ända är en viktig påminnelse för oss idag när vi besitter en historiskt unik förmåga att omskapa och förändra vår livsmiljö. Skillnaden mot de samhällen Diamond redogör för är förstås, som han påpekar, att vi idag har en helt annan möjlighet att lära av tidigare misstag. Till detta skulle jag gärna själv vilja inflika historiskt oöverträffade kunskaper och teknologi. *Collapse* är väl värd att läsas, främst för exemplen om civilisationer som har gått under pga miljöförstöring, men jag hade önskat mer substans i de teoretiska resonemangen. Nu innehåller *Collapse* för många exempel och för lite grundlig diskussion av vad dessa exempel egentligen betyder och säger oss här och nu.

Johan Bahlenberg

Politics magister och civilekonom
johan.bahlenberg@gmail.se